

Dr SAŠA MIŠIĆ, vanredni profesor
Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
Beograd, Republika Srbija
sasa.misic@fjn.bg.ac.rs

UDK 94:336(497.1)"1949/1955"
336:929 Кастиљони К.

originalan naučni rad / original scientific paper
primljeno / received: 30. 3. 2022.
prihvaćeno / accepted: 25. 5. 2022.

<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2022.2.mis.457-475>

SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA I KAMILO KASTILJONI*

APSTRAKT: U radu se na osnovu neobjavljene arhivske građe i dostupne literature analiziraju veze između Jugoslavije i finansijera Kamila Kastiljonija u razdoblju od 1949. do 1955. godine. Autor u članku opisuje dva perioda. U prvom, koji traje tokom 1949. godine, Kastiljoni je imao ulogu posrednika između Jugoslavije i američke Eksport-import banke u vezi sa kreditom koji je Beograd tražio od te bankarske ustanove. Drugi period, koji počinje krajem 1950. i završava se 1955. godine, obeležen je nastojanjima Kastiljonija da od jugoslovenske države, prvo nagodbom a potom i sudskim putem, naplati neizmirena potraživanja. Autor razmatra slučaj Kamila Kastiljonija i u okviru šireg konteksta jugoslovenskih odnosa sa Sjedinjenim Američkim Državama i Italijom.

KLJUČNE REČI: Jugoslavija, Kamilo Kastiljoni, SAD, Italija, Eksport-import banka, zajam, sudski spor, neizmirena potraživanja

U sredu 18. decembra 1957. u Rimu je umro Kamilo Kastiljoni (Camillo Castiglioni). U nekrologu koji je tim povodom izašao u torinskom dnevniku *La Stampa* autor teksta je podsetio čitaoce kako je reč o jednoj od najmoćnijih ličnosti u evropskom svetu finansija u prvoj polovini 20. veka, čoveku koji je bio među prvim konstruktorima aviona u Evropi i svojevremeno vlasnik čuvenog auto-giganta BMW. Ono po čemu je, međutim, u prvoj polovini 50-ih Kastiljoni bio mnogo poznatiji autor nekrologa je stavio u naslov: *Umro je finansijer Kastiljoni, koji je dobio slučaj protiv Tita.*¹ Zapravo, radilo se o sudskom procesu koji je ovaj neobičan čovek tokom prve polovine 50-ih godina vodio protiv jugoslovenske države.

* Rad je podržan sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučno-istraživačkog rada NIO u 2022. godini, broj 451-03-68/2022-14 od 17. 1. 2022.

¹ *La Stampa*, 24 Dicembre 1957.

Posrednik

Kamilo Kastiljoni je rođen u Trstu 1879. godine u jevrejskoj porodici. Mada je, po ugledu na svog oca, započeo školovanje za rabina ubrzo ga je napustio i ušao u poslovni svet u rodnom gradu. Na početku 20. veka preselio se u Beč i tamo je ostvario izuzetno uspešnu karijeru u brojnim sektorima: na čelu je Allgemeine Depositen Bank, većinski je vlasnik fabrika MLG i Austro-Deimler, pionira avio i automobilske industrije u Austro-Ugarskoj. Ubrzo je postao jedna od vodećih ličnosti u svetu finansija i blizak najuticajnijim političkim krugovima Monarhije. Nakon Prvog svetskog rata nastavio je uspešnu karijeru, pa je u prvim poratnim godinama slovio za jednog od najbogatijih ljudi Evrope. Živeo je i radio na relaciji Austrija–Nemačka–Italija, gde je ostvarivao velike poslove u finansijskom sektoru, na polju automobilske i aero industrije, industrije čelika, drvne i papirne industrije i mnogih drugih, a nadimak „Ajkula“ dobro je okarakterisao način na koji je delovao u poslovnom svetu tadašnje Evrope.²

Tokom prve polovine 20-ih godina Kastiljoni je bio uključen i u poslove sa jugoslovenskom Kraljevinom. Jedan je od čelnih ljudi društva *Foresta* stvorenog 1919. godine od strane bankarske grupe predvođene Italijanskom komercijalnom bankom (Comitel), koje je pod svojom kontrolom imalo brojne firme koje su se bavile drvnom građom na prostoru srednje Evrope i Balkana.³ Među njima je bilo i preduzeće *Ugar* iz okoline Travnika.⁴ *Ugar* je bio najveća italijanska investicija u drvnoj industriji u Jugoslaviji.⁵

Veze Kastiljonija sa socijalističkom Jugoslavijom započele su krajem 40-ih godina u vreme kada je državni vrh u Beogradu nastojao da uspostavi bliže veze sa državama Zapada i tako reši ogromne političke i naročito ekonomske teškoće u koje je zapao nakon Rezolucije Informbiroa iz 1948. i raskida odnosa sa Sovjetskim Savezom i državama lagera. Kao jedan od posrednika

² Zbog svega navedenog ne čudi da su svi Kastiljonijevi biografi u naslove svojih dela po pravilu stavljali upravo ovaj njegov nadimak. Biografija na italijanskom jeziku, čiji je autor Gianni Scipione Rossi, naslovljena je *Lo "squalo" e le leggi razziali. Vita spericolata di Camilo Castiglioni* (Roma: Rubettino Editore, 2017). I biografije na nemačkom jeziku u naslovima koriste isti nadimak da opišu Kastiljonija. Videti: Dieter Stiefel, *Camillo Castiglioni oder Die Metaphysik der Haifische* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2012); Reinhard Schlüter, *Der Haifisch, Aufstieg and Fall des Camillo Castiglioni* (Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2015).

³ Laura Stanciu, "Italian multinational banking in interwar east central Europe", *Financial History Review*, 7, (2000), 53–56.

⁴ Alessandro Iacopini, "L'espansione della Banca Commerciale Italiana in Europa orientale durante il fascismo", *Diacronie. Studi di Storia Contemporanea [Online]*, N 15/3, 2013, Doi.org/10.4000/diacronie.528. (pristupljeno 29. 3. 2022).

⁵ Sergije Dimitrijević, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije* (Beograd: Nolit, 1958), 119; Goran Latinović, *Jugoslav-Italian Economic Relations (1918–1941)* (Banja Luka: University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, 2019), 236. Može se pretpostaviti da je u gustoj mreži finansijskih i trgovačkih poslova koju su ispleli Kastiljoni i njegovi brojni poslovni partneri bilo i drugih jugoslovenskih privrednih ustanova, što je moglo omogućiti Kastiljoniju široke veze sa jugoslovenskim poslovnim svetom. Ipak, istraživanje povezanosti Kastiljonija sa jugoslovenskim preduzećima u međuratnom periodu prevazilazi okvire ovog rada.

mimo zvaničnih državnih veza pojavio se i Kamilo Kastiljoni, koji je krajem iste godine stupio u kontakt sa Jože Brilejom iz Ministarstva inostranih poslova i sa Borisom Kidričem, čelnim čovekom Privrednog saveta jugoslovenske vlade. Nakon toga je u više navrata boravio u Beogradu i uspeo da preko svojih poslovnih veza obezbedi više desetina hiljada tona nafte i benzina za jugoslovenske potrebe.⁶ To ga je očito preporučilo za još delikatniju misiju: da pomogne Jugoslaviji u dobijanju kredita od Sjedinjenih Američkih Država. Kao neko ko je od 1946. godine bio poverenik glavnih američkih banaka za Evropu,⁷ Kastiljoni je naizgled ispunjavao sve uslove da uspešno izvrši ovaj zadatak.

Jugoslavija je od proleća 1949. godine preko ambasade u Vašingtonu već počela da pojedinim finansijskim ustanovama postavlja zahteve za dobijanje kredita. Radilo se zapravo o tri vrste zajma: kreditu od Međunarodne banke za obnovu i razvoj, Eksport-import (Exim) banke i privatnih američkih bankarskih kuća. U tom cilju je u prestonicu SAD upućen Milenko Filipović u svojstvu ministra-savetnika za ekonomske odnose u ambasadi i sa zadatkom da započne pregovore sa Međunarodnom bankom za obnovu i razvoj.⁸ Istovremeno, ambasador u Americi Sava Kosanović zatražio je kredite od pojedinih privatnih banaka.⁹ Konačno, polovinom maja Jugoslavija je zatražila i kredit od Eksport-import banke.¹⁰ Pored zvaničnih kanala, Jugosloveni su aktivirali i privatna lica koji su kao posrednici mogli da im pomognu u dobijanju zajmova. U tom cilju su tokom aprila kontaktirali Kastiljoni.¹¹

Kamilo Kastiljoni se tim povodom tokom maja obreo u Beogradu. Nakon razgovora sa Edvardom Kardeljem i Borisom Kidričem, 21. maja sreo se i sa Josipom Brozom Titom.¹² Tokom sastanka Kastiljoni je nastojao da sebe predstavi kao uticajnu ličnost iz poslovnog sveta kojoj su otvorena mnoga vrata u političkom i vojnom vrhu Italije, ali i kao nekog ko održava kontakte sa važnim ličnostima iz političkog establišmenta SAD. Pohvalio se kako već duže vreme radi na zbližavanju Italije i Jugoslavije i to ilustrovao tvrd-

⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 836, Kabinet Maršala Jugoslavije (KMJ), I-2-a/46, Razgovor Maršala Tita sa italijanskim industrijalcem Kamilom Kastiljonijem, 21. maj 1949.

⁷ Valerio Castronovo, *Dizionario Biografico degli Italiani*, dostupno na adresi: https://www.treccani.it/enciclopedia/camillo-castiglioni_%28Dizionario-Biografico%29/, (pristupljeno 28. 3. 2022). Veze Kastiljoni sa američkim bankama potiču još od 20-ih godina, a obnovljene su nakon Drugog svetskog rata. G. S. Rossi, *op. cit.*, 80–83, 211.

⁸ https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v05/pg_879 (pristupljeno 20. 3. 2022).

⁹ Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955* (Zagreb: Globus, 1988), 63.

¹⁰ Isto, 69; Ljubiša S. Adamović, Džon R. Lempi, Rasel O. Priket, *Američko-jugoslovenski ekonomski odnosi posle Drugog svetskog rata* (Beograd: NIP „Radnička štampa“, 1990), 34.

¹¹ AJ, fond 837, Kabinet Predsednika Republike (KPR), I-5-b/44-2, Referat o slučaju Kastiljoni, 8. decembar 1952; G. S. Rossi, *op. cit.*, 212.

¹² Razgovoru su prisustvovali načelnik Političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova Joža Brilej i T. Stanojević, AJ, 836, KMJ, I-2-a/46, Razgovor Maršala Tita sa italijanskim industrijalcem Kamilom Kastiljonijem, 21. maj 1949. Rosi, pak, daje nešto drugačiju hronologiju događaja. On navodi da je do susreta došlo 18. maja i da je pored Tita bio prisutan i Stane Pavlič iz Ministarstva spoljne trgovine (G. S. Rossi, *op. cit.*, 213). O razgovoru Tita i Kastiljoni viđeti i: D. Bekić, *n. d.*, 70.

njom da je u vreme kada je u pregovorima između dve države došlo do zastoja on lično kontaktirao šefa diplomatije Karla Sforcu (Carlo Sforza) i ličnosti iz vojnih krugova kako bi deblokirao odnose.¹³ Tokom razgovora o dobijanju zajma u Americi predlagao je da Jugoslavija ne traži sumu od samo deset miliona, već više stotina miliona dolara. Napomenuo je kako su vladajući krugovi u SAD obećali da će pomoći Jugoslaviji i predstavio navodne uslove pod kojim su Amerikanci bili voljni da daju pomoć u kreditima i robi. On ih je formulisao u dva zahteva. Prvi se odnosio na to da Jugosloveni ne preprodaju ono što bi kao pomoć dobili iz SAD, odnosno „da mašine i druge stvari koje bi Amerika liferovala ne smeju otići iz Jugoslavije“. Drugi zahtev bio je da Beograd ne vodi antizapadnu kampanju. Ovaj politički zahtev Kastiljoni je tokom razgovora u više navrata ponovio.¹⁴

Tito je, u odgovoru na Kastiljonijske zahteve, odlučno odbio bilo kakvu mogućnost da mašine dobijene od strane zemalja Zapada budu ustupljene nekom drugom, navodeći kako su neophodne Jugoslovenima.¹⁵ Odgovarajući na drugi zahtev, maršal je naglasio kako nisu spremni da zarad zajma koji bi dobili od SAD daju bilo kakve političke koncesije i dodao kako sa Italijom želi da izgradi odnose koji bi koristili obema stranama. Italijanski finansijer je, hvaleći sebe da je „često uspeo tamo gde drugi nisu“, zatražio od Tita da sačuva „apsolutnu tajnost“ razgovora dodajući: „ako bi se sada doznalo da Kastiljoni razgovara o zajmu sa Jugoslavijom, onda bi sve to otišlo dodavola“. Pri tome nije štedeo komplimente za jugoslovenskog maršala navodeći kako se čitav svet „divi njegovoj ličnosti“.¹⁶

Nakon razgovora sa Titom Kastiljoni je Beogradu predočio svoje uslove za posredništvo kod američkih banaka. Jugosloveni su te uslove prihvatili i o tome ga obavestili 21. juna pismom koje je potpisao pomoćnik ministra spoljne trgovine Bogdan Crnobrnja. U pismu je precizirano da će Kastiljoni dobiti proviziju u iznosu od 1½% od zajma koji bi Jugoslavija dobila u SAD njegovim posredništvom, a ako bi dobijeni kredit bio veći od sume od 200 miliona dolara onda bi provizija bila uvećana za još jedan posto. Ovim sporazumom je takođe bilo predviđeno da će Kastiljoni biti nagrađen provizijom od 1½% ukoliko ubrza dobijanje zajma od Eksport-import banke.¹⁷

Naoružan sporazumom koji mu je stavlja u izgled dobru zaradu, Kastiljoni je bio spreman da otputuje u Sjedinjene Američke Države. Mada je sam

¹³ Kastiljoni je očito bio upućen u bilateralne odnose dve države. Tako je u razgovoru sa Titom pohvalio zaključivanje jugoslovensko-italijanskog ugovora o ribolovu i izrazio nadu da će i pregovori oko restitucije instalacija za rafineriju nafte u Rijeci (Romsa) i nacionalizovane italijanske imovine, koji su bili u toku, na kraju biti uspešno okončani. AJ, 836, KMJ, I-2-a/46, Razgovor Maršala Tita sa italijanskim industrijalcem Kamilom Kastiljonićem, 21. maj 1949.

¹⁴ Isto; D. Bekić, *n. d.*, 70.

¹⁵ Na Titov komentar da ne može biti govora o ustupanju mašina drugima, Kastiljoni je uzvratio da su Jugosloveni, navodno, benzin koji su u to vreme dobijali od Zapada „liferovali“ lideru grčkih komunisti Markosu Vafiadesu. Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Slučaj Kastiljoni, 8. decembar 1952; G. S. Rossi, *op. cit.*, 212–213.

tražio „apsolutnu tajnost“ o svom razgovoru sa Titom i o tada postignutim dogovorima, zapadna štampa je ubrzo počela naširoko da piše o njegovom boravku u Beogradu. O samom sadržaju razgovora su počele da kolaju različite glasine. Kastiljoniju se najčešće pridavala uloga političkog emisara između Italije i Jugoslavije, koji je trebalo da pomogne u rešavanju aktuelnog Tršćanskog pitanja, a navedene tvrdnje morao je da demantuje i sam italijanski šef diplomatije Sforca.¹⁸

Jugosloveni su, sa druge strane, nastavili da diplomatskim putem rade na dobijanju kredita kod Eksport-import banke. Već prvog dana jula iz SAD su preko ambasadora u Beogradu Kevendiša Kenana (Cavendish W. Cannon) stigle vesti da je američka vlada načelno pristala da kreditira Jugoslaviju. Sada je, međutim, pred dve vlade iskrsao problem Kastiljonijeve uloge. Kenan je, naime, u razgovoru sa pomoćnikom šefa jugoslovenske diplomatije Vladimirom Popovićem napomenuo kako je uplitanje ovog italijanskog finansijera u posao na kome su već bili angažovane diplomate Filipović i Kosanović unelo pometnju u Stejt departmentu. Ambasador je izneo lični stav o tome da angažovanje Kastiljonija oko zajma Eksport-import banke „smatra greškom, jer nikakav posrednik uopšte nije potreban i može samo škoditi ako se radi o kreditu od američke vlade“ i zaključio kako je njegovo uplitanje zapravo razvuklo i otežalo dobijanje zajma.¹⁹ Na istu temu Kenan je razgovarao i sa ambasadorom Kosanovićem, a o svemu je obavestio i pretpostavljene u Vašingtonu.²⁰ Iz razgovora sa Jugoslovenima sticao se utisak da je Kenan bio nezadovoljan zbog zaobilaženja američke ambasade u poslu oko kredita. Reagujući na Kenanove opaske svi njegovi sagovornici u Beogradu saglasili su se da je Kastiljonijeva misija po pitanju kredita kod Eksport-import banke nepotrebna i uveravali su američkog diplomatu da će njegovu misiju preusmeriti na kontakte sa privatnim bankama u SAD. Sa druge strane uključili su ambasadu u ceo postupak oko zajma, pa je ubrzo otvorena još jedna pregovaračka linija koju su vodili ekonomski stručnjak i prvi sekretar ambasade u Beogradu Vilijem Fauler (William A. Fowler) i pomoćnik ministra spoljne trgovine Stanislav Kopčok.²¹ O slučaju Kastiljonija Vašington je obavestila i američka ambasada u Rimu i od Stejt departmenta dobila poruku da ga ne podstiče na ovu aktivnost.²² Međutim, to nije sprečilo Kastiljonija da krene u svoju misiju.

Početkom avgusta Kastiljoni je otputovao u Vašington. U glavnom gradu SAD se sreo sa predstavnicima Eksport-import banke na čelu sa njenim predsednikom Herbertom Gastonom (Herbert E. Gaston) i sa njima razgovarao

¹⁸ G. S. Rossi, *op. cit.*, 207–210.

¹⁹ AJ, 836, KMJ, I-3-b/782, Zabeleška o razgovoru pomoćnika ministra V. Popovića sa američkim ambasadorom Kenanom, 1. jul 1949.

²⁰ AJ, 836, KMJ, I-3-b/782, Zabeleška o razgovoru ambasadora Kosanovića sa američkim ambasadorom Kenanom, 9. jul 1949.

²¹ Prvi susreti Faulera i Kopčoka u vezi sa zajmom Eksport-import banke započeli su već tokom jula. AJ, 836, KMJ, I-3-b/782, Beleška o razgovoru Fowler-Kopčok, 21. jul 1949.

²² https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v05/pg_926 (pristupljeno 25. 3. 2022); D. Bekić, *n. d.*, 69.

o jugoslovenskom zajmu. Sastao se, takođe, i sa liderom Demokratske stranke u Predstavničkom domu Kongresa Džonom Mek Kormakom (John W. McCormack), ministrom za rad Morisom Tobinom (Maurice J. Tobin) i pojedinim senatorima iz obe partije.²³ Dospeo je i do Stejt departmenta gde je razgovarao sa pomoćnikom državnog sekretara SAD Dinom Raskom (Dean Rusk), kome se predstavio kao lični izaslanik Josipa Broza, koji je došao u Sjedinjene Američke Države da sa državnim zvaničnicima razgovara o dobijanju zajma za Jugoslaviju.²⁴ Kako bi dodatno podigao značaj svoje misije, Kastiljoni se docnije hvalisao kako je bio primljen i kod državnog sekretara Dina Ačesona (Dean Acheson) i da je sa njim imao 45-minutni razgovor, što se ispostavilo kao neistina.²⁵ Kastiljonijev razgovor sa Raskom i njegova celokupna aktivnost u Vašingtonu stvorili su neugodnu situaciju za američku administraciju, pa je Ačeson u razgovoru sa ambasadorom Kosanovićem zatražio objašnjenje Kastiljonijeve uloge. Kosanović je nastojao da umanja značaj aktivnosti italijanskog finansijera navodeći da je „volunteer worker“ i da ne govori u ime Jugoslavije.²⁶ Na istu temu su nakon nekoliko dana razgovarali Kosanović i Rask i obe strane su se složile da Kastiljoniju ne treba davati nikakav značaj u međudržavnim pregovorima oko zajma.²⁷

Pošto je bilo sasvim jasno da Kastiljoni više šteti nego što doprinosi u pregovorima oko dobijanja zajma od Eksport-import banke, jugoslovenski državni vrh je rešio da ga i zvanično isključi iz bilo kakve aktivnosti na ovom poslu.²⁸ Stoga mu je već 18. avgusta, dok je još uvek bio u SAD, uputio dopis u kome je tražio da ograniči svoju aktivnost isključivo na pregovaranje sa privatnim bankama.²⁹ U novom dopisu upućenom desetak dana kasnije Jugosloveni su ga zvanično obavestili da povlače svoj pristanak na njegovo posredovanje kod Eksport-import banke i ponovili da može nastaviti posao samo kod privatnih američkih banaka.³⁰

Kastiljoni je nakon povratka iz SAD posetio Beograd tokom septembra 1949. Tu, međutim, nije bio primljen od strane bilo kog iz jugoslovenskog državnog vrha. Sastao se jedino sa Crnobrnjom.³¹ Rezultat razgovora, koji su se

²³ G. S. Rossi, *op. cit.*, 213–214.

²⁴ https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v05/pg_925 (pristupljeno 25. 3. 2022)

²⁵ AJ, 836, KMJ, I-3-b/782, Zabeleška o razgovoru sa Kenanom ambasadorom SAD, 8. septembra 1949.

²⁶ https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v05/pg_925 (pristupljeno 25. 3. 2022); D. Bekić, *n. d.*, 69–70.

²⁷ Isto.

²⁸ Zanimljiva je nedatovana rukom napisana Kardeljeva poruka upućena Borisu Kidriču, koja je priključena citiranom izveštaju o razgovoru između Tita i Kastiljonija. Kardelj u njoj traži od Kidriča: „Kastiljona uglavnom eliminišite kao posrednika ali ga možete za neko vreme ostaviti isključivo za privatne banke“. AJ, 836, KMJ, I-2-a/46, Prijem italijanskog industrijalca Kamila Kastiljonija kod Maršala Tita, Beograd 21. maj 1949.

²⁹ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Referat o slučaju Kastiljoni, 8. decembar 1952; G. S. Rossi, *op. cit.*, 215.

³⁰ Isto.

³¹ G. S. Rossi, *op. cit.*, 214.

otegli do polovine oktobra, bilo je potpisivanje sporazuma po kome je italijanski finansijer pristao da se povuče iz poslova oko zajmova, a kao nagradu za dotadašnje troškove obećana mu je suma od 70.000 dolara. Odmah je dobio 30.000 u gotovini, dok je ostatak od 40.000 dolara trebalo da dobije u robi, odnosno u konoplji.³² Činilo se da je na ovaj način stvar bila rešena i da će se Kastiljoni povući iz poslova sa kreditima. U međuvremenu, Jugoslavija je uspela u svojim nastojanjima da dobije zajam od Ekspost-import banke. Prvi kredit u iznosu od 20 miliona dolara ova banka odobrila je Beogradu već u prvoj polovini septembra 1949, a zatim i drugi u istom iznosu marta naredne godine.³³

Sudski proces

Novembra 1950. godine Jugoslavija je bila u završnoj fazi mučnih pregovora sa Italijom, od koje je zahtevala isplatu prve tranše reparacija u iznosu od 30 miliona dolara na ime ratne štete koju je Rim učinio tokom Drugog svetskog rata.³⁴ U ovo vreme je iz Milana u Beograd na adresu Kidriča stiglo pismo u kome se zahtevalo od Jugoslavije da i ona isplati pozamašnu svotu od 769.000 dolara. Pošiljalac nije bila nijedna ustanova italijanske državne već jedan njen građanin – Kamilo Kastiljoni. On je tražio da mu se isplati navedena suma na ime neisplaćene provizije za posredovanje oko dobijanja zajma od Ekspost-import banke uz obrazloženje da je „isključivo njegova zasluga“ to što je taj kredit uopšte dobijen. Sebi je pripisao i mnogo značajniju političku ulogu tvrdnjom da je on bio taj koji je „otkrio u SAD da je raskid sa Moskvom definitivno“. ³⁵ Kako bi potkrepio svoja potraživanja poslao je i dokumentaciju iz koje se mogla videti njegova uloga u posredovanju oko zajma. U pismu se tražila isplata u roku od dve nedelje uz pretnju da će u suprotnom ceo slučaj predati italijanskom sudu i napomenu da bi tako stvorena afera mogla da dovede i do prekida jugoslovensko-američkih finansijskih odnosa.³⁶

Sudeći na osnovu Kastiljonijevog svedočenja, motivi za pokretanje celog pitanja ležali su u činjenici da je konoplja koju je dobio od Jugoslavije bila veoma lošeg kvaliteta i upola manje vrednosti od obećane, odnosno da je uspeo da je proda za samo 20.000 dolara umesto obećanih 40.000.³⁷ Navedenom treba

³² *Ibid.*

³³ Lj. Adamović, Dž. Lempi, R. O. Priket, *n. d.*, 35.

³⁴ Sporazum o prvoj rati reparacija potpisan je 23. decembra 1950. Suma od 30 miliona dolara bila je umanjena za iznos od 16 miliona koliko je Beograd isplatio Italiji na ime italijanske imovine u Jugoslaviji. Ostatak od 14 miliona upotrebljen je za kupovinu industrijske i druge robe u Italiji (AJ, 837, KPR, I-5-b/44-1, Italijanske reparacije i pitanje privredne saradnje sa Italijom). O komplikovanom pregovaračkom procesu između dve države, koji je prethodio donošenju ovog sporazuma, detaljnije videti u: Miljan Milkić, „Jugoslavija, Italija i Tršćanska kriza 1948–1954“, (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2012), 45–57.

³⁵ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Dopis poslanika Mladena Ivekovića iz Rima upućen Ministarstvu inostranih poslova 15. XI 1950.

³⁶ Isto.

³⁷ G. S. Rossi, *op. cit.*, 215.

dodati i to da nakon oktobarskog sporazuma sa Crnobrnjom zvaničnici u Beogradu više nisu odgovarali na Kastiljonijeva pisma, odnosno da su mu onemogućili da održava bilo kakve poslovne veze sa jugoslovenskim firmama.³⁸ Zato je rešio da odbaci poravnanje postignuto sa Crnobrnjom oktobra 1949. i da traži celokupnu obećanu sumu uključujući i obećanu proviziju, koja u oktobarskom dogovoru uopšte nije bila pomenuta.

Mada je u prvi mah Beograd ovo pismo ocenio kao „nadobudno i bezobrazno“, pa mu se nije pridavala veća pažnja, stvari su počele da budu ozbiljnije kada je Kastiljoni zaista ceo slučaj predao italijanskom sudu. On je primerak tužbe protiv Jugoslavije dostavio i jugoslovenskom poslanstvu u Rimu početkom juna 1951. godine. Ovaj potez je izazvao ostru reakciju Beograda. Poslanik u Rimu Mladen Iveković je nakon konsultacija sa šefom diplomatije Edvardom Kardeljom i pravnim savetnikom Ministarstva inostranih poslova Ladislavom Serbom protestovao verbalnom notom kod italijanskog ministarstva inostranih poslova. Osim toga, razgovarao je sa generalnim sekretarom ovog ministarstva Vitorijem Zopijem (Vittorio Zoppi). Iveković i Zopi su tom prilikom došli do zajedničkog zaključka da italijanski sud nije nadležan za ovu vrstu procesa.³⁹

I dok su u Beogradu verovali da imaju podršku italijanske vlade i očekivali da će sprečiti održavanje suđenja, proces je ipak počeo početkom jula 1951, kada je Rimski tribunal održao prvo ročište.⁴⁰ Nakon početka procesa Kastiljonijev advokat Adolfo Kate Kliče de la Granz (Adolfo Katte Klitsche de la Grange), preko advokata jugoslovenskog poslanstva Marćela Mićelija (Marcello Miceli), jednom promemorijom ponudio je predlog za poravnanje po kome bi njegovom klijentu bila isplaćena svota od 600.000 dolara na ime uskraćene provizije za posredovanje i dodatnih 50.000 dolara na ime neisplaćenih troškova. Zauzvrat je nudio završetak procesa, što bi, kako se navodilo u promemoriji, „povratilo poverenje“ političkih i finansijskih anglo-američkih krugova koji su bili naklonjeni Kastiljoniju. U suprotnom, pretio je da će „pleniti svuda po svetu svu jugoslovensku imovinu, naročito brodove“, i da će na taj način i „materijalno i moralno“ oštetiti Jugoslaviju. Kate Kliče de la Granz tom prilikom nije negirao da je njegov klijent oktobra 1949. sa Crnobrnjom potpisao dokument o poravnanju, ali je naveo kako se on nije odnosio na odricanje od obećane provizije, već samo na podmirivanje troškova posredovanja.⁴¹

Za Jugoslovane je ponuđena nagodba zapravo bila ucena, pa na nju nisu pristali. U Beogradu su smatrali kako je najpovoljnije rešenje bilo da italijanski sud odbaci tužbu zbog nedostatka jurisdikcije. Put da se dođe do ova-

³⁸ Ovaj motiv za podnošenje tužbe izneo je Kastiljonijev administrator Bruno Serri (Bruno Serri) u razgovoru sa savetnikom jugoslovenskog poslanstva u Rimu Zvonkom Perišićem. Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (DA MSP), Politička arhiva (PA), Italija, 1954, fascikla 37, dosije 1, inventarski broj 41164, Zabeleška o razgovoru savetnika Perišića s predstavnicima Castiglioni-a, adv. La Grange-om, i administratorom Castiglioni-evih poslova. Dr Bruno G. Serri-em 16. januara 1954.

³⁹ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Slučaj Kastiljoni, 18. jul 1951.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

kvog ishoda videli su u pritisku koji bi na svoje sudstvo izvršila vlada u Rimu. Računalo se i na to da su tada jugoslovensko-italijanski politički i ekonomski odnosi bili u usponu i da će italijanski državni zvaničnici biti voljni da pomognu i izađu u susret Jugoslovenima. Sledeći navedenu politiku poslanik Iveković je Zopiju istovremeno uručio dva dokumenta: jednu notu u kojoj su se navodili pravni argumenti za odbijanje nadležnosti italijanskog suda i *aide-memoire* u kome je detaljno izložen stav Beograda o celom slučaju. Smatrajući da je tim činom urađeno dovoljno, Jugosloveni se više nisu mešali u ovaj slučaj, naročito zbog toga što su dobijali uveravanja iz Palate Kiđi (Palazzo Chigi), kako se popularno nazivalo italijansko ministarstvo spoljnih poslova, da će se izaći u susret njihovim zahtevima i da do presude neće ni doći.⁴² Odluka zvaničnog Beograda o nemešanju u sudski proces bila je i politički motivisana uz obrazloženje da Jugoslavija nije želela da dopusti „da jedna strana država ceni naš rad oko zaključenja javnih zajmova“.⁴³ Tome treba dodati i pitanje državnog ugleda koji je mogao biti ukaljan upuštanjem „u spor sa jednim koštaplerom (sic!), kao što je Kastiljoni“. Konačno, iza namere da se ne učestvuje u suđenju krila se i činjenica da glavni argument jugoslovenske odbrane, sporazum Crnobrnje i Kastiljonija iz oktobra 1949. kojim je italijanski finansijer prihvatio poravnanje, zapravo nije bio precizan. U poravnanju zaista nije bila pomenuta suma obećana kao provizija, što je davalo za pravo italijanskom finansijeru da od Jugoslavije traži i ovaj pozamašan iznos. Zato u materijalno-pravnom pogledu Jugoslavija očitno nije ni smela da se upušta u spor zbog „nespretno sastavljene pismene isprave“.⁴⁴

Rimski tribunal je, međutim, nastavio proces bez učešća Jugoslavije. Kastiljoni je na suđenju, očekivano, predložio kao svedoke svoje saradnike Alfreda Garanćinija (Alfredo Garancini) i Vitoria Rua (Vittorio Ruo). Oni su potvrdili da su Jugosloveni kontaktirali Kastiljonija i obećali mu nagradu za posredovanje kod Amerikanaca, kao i plaćanje putnih troškova. Svedočili su da je od svega Kastiljoniju isplaćen samo deo troškova, dok je obećana nagrada potpuno izostala.⁴⁵ Zato ne čudi da je polovinom novembra 1951. sud okončao proces i presudio u korist italijanskog finansijera. Presudom je naloženo da Jugoslavija mora da mu isplati traženu sumu od 600.000 dolara sa zakonskim kamatama od dana podnošenja tužbe i da, takođe, mora da podmiri troškove parničnog postupka u iznosu od 850.000 lira.⁴⁶

Jugoslavija se našla u nezavidnoj situaciji, pošto je bila osuđena i morala je da plati traženi novčani iznos. Razmatrajući više mogućnosti državni vrh je doneo odluku da ostane na dotadašnjoj politici nepriznavanja nadležnosti italijanskog suda i striktnog nemešanja u pravni proces. Istovremeno, očekivali su

⁴² AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Referat o slučaju Kastiljoni, 8. decembar 1952.

⁴³ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Izveštaj Ministarstva inostranih poslova upućen kabinetu Maršala Tita, 25. jul 1952.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Slučaj Kastiljoni, 18. jul 1951.

⁴⁶ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Referat o slučaju Kastiljoni, 8. decembar 1952.

da će italijanski ministar pravde Adone Zoli (Adone Zoli) sprečiti izvršenje presude. Pri tome su se oslonili na prethodne razgovore Ivekovića, a potom i njegovog naslednika na mestu poslanika Vladimira Velebita, sa Zopijem i njegovom usmeno obećanje da će intervenisati u korist Jugoslavije i uskratiti dozvolu izvršenja.⁴⁷ Iz perspektive zvaničnog Beograda ceo slučaj je imao političku a ne pravnu dimenziju.

Jugosloveni su polovinom 1952. godine preduzeli još jednu meru kako bi se zaštitili od moguće zaplene imovine. Naime, intervencija ministra pravde Zolija je bila moguća na osnovu jednog italijanskog zakona iz 1926, kojim se zabranjivalo izvršenje presuda nad imovinom strane države bez znanja ovog ministarstva.⁴⁸ Problem je, međutim, bio u tome što su Italijani mogli da reaguju samo u slučaju reciprociteta, odnosno postojanja istog takvog akta i u zemlji čijoj imovini je pretilo oduzimanje. A Jugoslavija ga nije imala. Zato je Beograd, na sugestiju iz Rima, pokrenuo hitnu proceduru da se jedan takav dokument donese. Na ovom važnom poslu angažovan je i državni vrh na čelu sa Titom, koji je bio upućen u ceo slučaj Kastiljoni.⁴⁹ Konačno, jugoslovenska vlada je 11. jula donela *Uredbu o postupku radi izvršenja nad imovinom stranih država u FNRJ*,⁵⁰ a nakon ubrzane ratifikacije Uredba je publikovana u *Službenom glasniku*.⁵¹ Cela procedura rađena je u tajnosti na čemu je naročito insistirala Palata Kiđi plašeći se da bi u suprotnom u parlamentu mogli biti napadnuti da pomažu Jugoslaviji na uštrb prava sopstvenih građana.⁵² Kada je, međutim, Jugoslavija donela svoju Uredbu italijanska strana je trebalo da preduzme poslednji korak i donese dekret kojim bi se potvrdio reciprocitet. Ali, Italijani su otezali sa donošenjem ovog akta izgovarajući se mogućom politizacijom celog slučaja. Kada je ministar Zoli početkom januara 1953. konačno doneo dekret, Kastiljonijevi advokati su pravnim argumentima osporavali važnost cele procedure vezane za reciprocitet.⁵³

U međuvremenu presuda je postala pravosnažna, a Kastiljoni je, postupajući po odlukama suda, posegnuo za jugoslovenskom imovinom u Italiji u

⁴⁷ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Dopis od 13. avgusta 1952. Pored Zopija i drugi činovnici italijanskog ministarstva inostranih poslova su još tokom sudskog procesa uveravali Beograd da ukoliko sud i donese osuđujuću presudu ona neće dobiti potvrdu za izvršenje (DA MSP, PA, Italija, 1951, fasc. 36, dos. 26, inv. br. 416300, Zabilješka o razgovoru savjetnika D. Soldatića sa g. Belcredi-em načelnikom IV ureda Ital MIP-a na dan 22. oktobra 1951). Sam poslanik Velebit svedoči kako je u slučaju Kastiljoni morao „vaditi vruće kestene“, odnosno da je ceo slučaj bio „velika blamaža za Jugoslaviju na međunarodnom tržištu kapitala“. Citirano prema: D. Bekić, *n. d.*, 71.

⁴⁸ Zakon se može videti na sajtu http://www.edizionieuropee.it/law/html/43/zn80_03_00b.html (pristupljeno 14. 3. 2022).

⁴⁹ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Dopis Ministarstva inostranih poslova od 21. jula 1952. Da je Tito bio upućen u razvoj događaja oko Kastiljonija svedoči njegov paraf na dokumentima koja su po ovom pitanju stizala u Maršalat.

⁵⁰ DA MSP, PA, Italija, 1954, fasc. 35, dos. 2, inv. br. 4371, Godišnji izveštaj poslanstva u Rimu za 1953. godinu.

⁵¹ *Službeni list FNRJ*, br. 39, 25. 7. 1952.

⁵² AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Izveštaj Ministarstva inostranih poslova upućen kabinetu Maršala Tita, 25. jul 1952.

⁵³ G. S. Rossi, *op. cit.*, 219–221.

nameri da naplati svoja potraživanja. Najpre je posegnuo za nekretninama u vlasništvu jugoslovenske države, pa je na njegov predlog pokrenut niz izvršnih postupaka. Najkrupniji korak bila je zaplena zgrade Generalnog konzulata u Milanu sa predlogom da se prisilno proda i tako namiri deo duga. Ovaj potez je bio omogućen odlukom okružnog suda u Milanu od 7. januara 1953. da dozvoli sekvestar navedene zgrade.⁵⁴ Takođe, stavljena je hipoteka na zgrade u Via dei Monti Parioli u Rimu. Jugoslavija je u to vreme bila u završnom procesu kupovine navedenih zgrada od italijanske države za potrebe svog poslanstva.⁵⁵ Zaplenjena su i dva stana u Rimu u vlasništvu Jugoslavije, koja su služila za stanovanje službenika poslanstva.⁵⁶ Pored nekretnina Kastiljoni je blokirao račun Jugoslavije kod *Banca D'Italia* na koji je italijanska vlada položila 350 miliona lira, iznos koji je na osnovu sporazuma od 20. decembra 1950. bio namenjen za kupovinu zgrada za poslanstvo u Rimu. Zaplenjena su i potraživanja Jugoslavije prema Italiji na osnovu Ugovora o miru i drugih sporazuma. Kastiljoni je, isto tako, počeo da vrši zaplenu sredstava sa računa jugoslovenske Narodne banke kod nekoliko italijanskih banaka.⁵⁷ Najozbiljnije su bile zaplene sa računa Narodne banke sa Konta B kod Ufficio italiano dei Cambi (Cambital), preko kojeg su išle uplate za potrebe jugoslovenskih diplomatskih predstavništava u Italiji. Ova mera je u više navrata onemogućila isplate doznaka za plate.⁵⁸

Aprila 1953. godine italijanska vlada je rešila da preuzme inicijativu i ponudi kompromisno razrešenje ovog komplikovanog slučaja. Bilo je to u vreme kada su dve države pokrenule inicijativu da se reši čitav niz bilateralnih problema, a među njima i pitanje Kastiljoni.⁵⁹ Zato je vlada u Rimu predložila da se Jugoslavija nagodi sa Kastiljonijem i tako okonča spor. Nudila se da bude

⁵⁴ Odluku suda o sekvestru zgrade konzulata na osnovu tužbe Kastiljonija italijanska štampa je propratila senzacionalističkim napisima predstavljajući je kao „insolventnost Tita“. (DA MSP, PA, Italija, 1953, fasc. 39, dos. 25, inv. br. 48162, Konzularni izveštaj za period od 1. januara do 31. marta 1953). Milanski dnevnik *Corriere della sera* je u broju od 8. januara 1953, dan nakon odluke suda o sekvestru, objavio i fotografiju zgrade konzulata. *Corriere della sera*, 8 Gennaio 1953.

⁵⁵ DA MSP, PA, Italija, 1954, fasc. 35, dos. 2, inv. br. 4371, Godišnji izveštaj poslanstva u Rimu za 1953. godinu.

⁵⁶ Na protest Jugoslavije protiv ove odluke Palata Kidi je odgovorila da ne može da spreči zaplenu, pošto se radilo o privatnim stanovima koji nisu uživali diplomatski imunitet. Stanovi su i pak imali zaštitu zahvaljujući činjenici da ih je štitiio lični imunitet diplomatskih službenika koji su u njima živeli. Isto.

⁵⁷ Jugosloveni su uspeli da mimo Kastiljonijevog znanja sa jednog računa podignu iznos od 200 miliona lira namenjen kupovini zgrada poslanstva i predaju ga italijanskoj državi. Isto.

⁵⁸ Ova mera je prvi put primenjena oktobra 1953, a ponavljala se i tokom 1954. godine (DA MSP, PA, Italija, 1954, fasc. 37, dos. 2, inv. br. 42440, Zabeleška o razgovoru savetnika Perišića s konzulom Cimino-om u Protokolu Italmipa, 10. februar 1954). Iz Cambital-a su predlagali da se blokada zaobiđe tako što bi se doznake za plate vršile preko ličnog računa nekog od diplomatskih službenika jugoslovenskog poslanstva u Rimu. Isto, dos. 8, inv. br. 412 870, Zabeleška o razgovoru savetnika Perišića sa vice-direktorom Cambital, 26. avgust 1954.

⁵⁹ Tokom marta 1953. šef jugoslovenske diplomatije Koča Popović je predložio Italijanima da dve države ostave po strani tada goruće Tršćansko pitanje i da pokrenu rešavanje drugih „visećih pitanja“. Italijanska vlada je ovu inicijativu prihvatila. DA MSP, PA, Italija, 1953, fasc. 39, dos. 2, inv. br. 45500, Izveštaj poslanstva FNRJ u Rimu za mart–april 1953. godine.

posrednik, ali je navela da tu ulogu može preuzeti i advokat Miceli ili neka treća osoba za koju se odluči Beograd. Prema italijanskom planu Jugosloveni su trebali da dogovore visinu svote za obeštećenje Kastiljoniju, ali je oni ne bi direktno isplatili, već bi bila uključena u ukupna nerešena jugoslovensko-italijanska potraživanja koja su proisticala iz Ugovora o miru i svih kasnijih ugovora. Tako bi Kastiljonijeva odšteta bila deo opšte finansijske kompenzacije između dve države.⁶⁰ U obrazloženju motiva za ovakav gest italijanska strana je navodila kako nema mogućnosti da spreči izvršenje sudske odluke, kao i da je Kastiljoni uspeo da stupi u vezu sa brojnim poslanicima i senatorima koji bi po ovom pitanju mogli da napadaju vladu pod izgovorom da „brani jednu stranu državu protiv italijanskih interesa“.⁶¹

Jugoslovenima se ovaj predlog učinio interesantnim. Budući da se nakon dogovora o reparacijama iz decembra 1950. i isplate prve tranše nije ništa novo dešavalo na tom planu, u Državnom sekretarijatu za inostrane poslove (DSIP), kako se od 1953. zvalo Ministarstvo inostranih poslova, smatrali su kako bi slučaj Kastiljoni mogao da pomogne u rešavanju svih ostalih zamršenih međusobnih finansijskih potraživanja. To što su iz Rima nudili da se nagodba isplati iz opšte kompenzacije dve države moglo je da znači da su se Italijani smatrali dužnicima Jugoslavije. Štaviše, zaključili su: „Da je Kastiljoni manji propalica možda bi nam bilo čak i korisno da on dobije interesa na tome, da se što pre reše naši finansijski odnosi sa Italijom, jer bi on sigurno našao načina da gura stvari“.⁶² Kada je reč o mogućem iznosu obeštećenja nisu bili spremni da daju traženu sumu, već mnogo skromniji iznos od samo 20.000 dolara, što je bilo višestruko manje od onog što je sudskom presudom dobio italijanski finansijer.⁶³

Nakon više intervencija italijanskih zvaničnika, naročito novog italijanskog poslanika u Beogradu Franćeska Vani D'Arkirafija (Francesco Paolo Vanni D'Archirafi), Jugosloveni su odlučili da odgovore na predlog Italijana i da ponude nagodbu Kastiljoniju. Čini se da je ključni momenat za ovu odluku bio taj što je pred sudom u Milanu bilo zakazano ročište na kome je trebalo da se raspravlja o prodaji zgrade jugoslovenskog konzulata u ovom gradu. Izgleda da je ovaj novi proces prelio čašu, pa je reagovao i sam predsednik Tito i zatražio da se slučaj Kastiljoni što pre okonča.⁶⁴

Jugoslavija se odlučila da posrednik u pregovorima sa Kastiljonijem bude Polak (Polac), generalni direktor italijanske državne *Banco del Lavoro*. On je bio poslovni prijatelj Kastiljonija, a imao je veze u jugoslovenskom i italijanskom ministarstvom inostranih poslova. Njegova misija, međutim, nije bila uspešna. Na ponudu Beograda da dobije sumu od dvadesetak hiljada dolara,

⁶⁰ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Izveštaj DSIP-a od 8. aprila 1953.

⁶¹ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Zabeleška o razgovoru italijanskog poslanika sa Milanom Bartošem, 18. april 1953.

⁶² AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Izveštaj DSIP-a od 8. aprila 1953.

⁶³ Isto.

⁶⁴ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Dopis DSIP-a upućen Kabinetu Josipa Broza Tita od 19. maja 1953.

Kastiljoni je odgovorio zahtevom da mu se isplati iznos od najmanje 300 miliona lira.⁶⁵ Ova suma bila je nešto manja od onog što je italijanski finansijer tražio na početku procesa, ali je i dalje bila neprihvatljiva za Beograd. Pošto je bilo jasno da su stanovišta veoma udaljena Jugosloveni su odustali od pogodbe, a stvar je ponovo vraćena na početak.⁶⁶

Nakon propasti pregovora o nagodbi Jugosloveni su odlučili da italijanskoj strani 1. avgusta uruče dugu i oštro intoniranu protestnu notu u kojoj su detaljno obrazložili celokupan razvoj događaja u slučaju Kastiljoni.⁶⁷ U noti je bio posebno iskazan protest protiv zaplene zgrade konzulata u Milanu, koji je okvalifikovan kao akt koji nije bio u skladu sa međunarodnim pravom, pošto je predstavljao kršenje principa imuniteta diplomatskih predstavništava u stranoj zemlji.⁶⁸ Istovremeno, kao izlaz iz cele situacije Beograd je ponudio novo rešenje: arbitražu nekog neutralnog suda, koji bi doneo definitivnu odluku o Kastiljonijevoj tužbi i tako okončao ceo proces. Kao uslov za arbitražu traženo je da se Kastiljoni odrekne od važnosti postojeće presude italijanskog suda kojom je dobio spor. Suština predloga za arbitražom sastojala se u tome da se Italijanima ponudi novi proces i tako sruši njihov glavni argument da Jugosloveni, zaklanjajući se iza formalnih razloga, nastoje da izbegnu plaćanje predviđeno presudom. Arbitražom bi se, takođe, ceo proces dodatno odužio, što bi „pokvarilo račune“ Kastiljoniju da se brzo naplati preko italijanskog ministarstva finansija, pa bi bio fleksibilniji oko moguće nove nagodbe. Tako bi arbitražni postupak zapravo poslužio i kao neka vrsta pritiska na Kastiljonija da bude popustljiviji prilikom nagodbe. Istovremeno, isplata bi bila izvršena preko reparacionog novca čime bi se izašlo u susret i predlogu italijanske vlade.

Druga polovina 1953. protekla je u pregovorima oko arbitraže, a jugoslovenska strana je poverila vođenje celog slučaja savetniku svog poslanstva u Rimu Zvonku Perišiću.⁶⁹ Na Perišićeve predloge, u čijoj osnovi je bilo pokretanje novog postupka pred neutralnim sudom, Kastiljonijev advokat Kate Kliče de la Granž je iznosio kontrapredloge koje Beograd nije bio voljan da prihvati. Advokat je, naime, predlagao formiranje jedne komisije za mirenje koja bi dovela do konačne nagodbe. Pri tome je podvukao kako njegov klijent nije bio spreman da se odrekne već dobijene presude, ali je bio voljan da ceo slučaj okonča što pre, pošto je bio u lošoj finansijskoj situaciji, teško bolestan od raka i pritisnut od strane pove-

⁶⁵ Presudom je Kastiljoni trebalo da dobije 600.000 dolara, odnosno 379.200.000 lira. Pogodbom je tražio najmanje 300 miliona lira, što je bilo oko 473.000 dolara. AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Izveštaj DSIP-a od 8. jula 1953.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ DA MSP, PA, Italija, 1953, fasc. 39, dos. 30, inv. br. 411113, Zabeleška o razgovoru ministra druga Gregorića sa Državnim podsekretarom Italmipa g. Dominedo na dan 1. avgusta 1953.

⁶⁸ Isto. U Ministarstvu spoljnih poslova Italije su i pre uručjenja protestne note bili saglasni sa ovim jugoslovenskim stavom i potvrdili su da čin zaplene zgrade konzulata predstavlja „jedan neuobičajeni i nekurtoazni akt“, ali su, takođe, naveli da su nemoćni da utiču na sudske odluke, „jer su sudovi nezavisni“. AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Poseta italijanskog poslanika Vanija D'Arkirafija kod Milana Bartoša, 12. jun 1953.

⁶⁹ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Razgovori o arbitraži u stvari Kastiljoni, 25. decembar 1953.

rilaca i nasljednika, koji bi u slučaju njegove nagle smrti mogli da pobijaju postignuti dogovor i odricanje od presude.⁷⁰ Kate Kliče de la Granž je izašao i sa predlogom da Jugosloveni „u poluzvaničnoj formi i usmeno“ izjave u Palati Kiči da italijansko ministarstvo finansija može isplatiti Kastiljonija na računa reparacija, ali na način da Beograd to ne bi smatrao isplatom duga sa svoje strane. Jugosloveni su i ovaj predlog odbili. Mada su Italijanima kao argument uvek iznosili da oni nemaju dugovanja prema Kastiljoniju i da su sve svoje obaveze ispunili još 1949. godine, iz jednog dopisa Pravnog saveta DSIP možemo saznati i dublje razloge zbog kojih Jugosloveni nisu prihvatili ovu i slične italijanske ponude za nagodbu.⁷¹ U Pravnom savetu su, naime, smatrali da bi bilo kakva isplata Kastiljoniju, makar i od strane Italije i uz prećutan pristanak Beograda, morala ići na jugoslovenski račun, odnosno kako će se u krajnjoj liniji ipak sve odbiti od nekog potraživanja Jugoslavije prema Italiji. Tom prilikom su naveli i pod kojim uslovima bi se eventualno moglo pristati na jedno ovakvo rešenje: „Pristati da se ma šta isplati Kastiljoniju /nikako cela suma/ na teret reparacija mogli bi samo, ako se uopšte ne nadamo da ćemo reparacije ikad ostvariti, odnosno ako mislimo, da ih nećemo ostvariti u punom iznosu i da suma, koja bi se Kastiljoniju isplatila faktički neće uticati na visinu iznosa koji ćemo još moći naplatiti“.⁷² Zato su se do rešenja pitanja reparacija i rasplitanja celokupnih međusobnih potraživanja Jugosloveni čvrsto držali predloga o međunarodnoj arbitraži.

Sve navedeno odvijalo se u vreme kada su jugoslovensko-italijanski odnosi bili izuzetno loši. Odluka SAD i Velike Britanije od 8. oktobra da sudbinu Slobodne Teritorije Trsta reše tako što bi Italiji prepustili upravu nad zonom A označila je početak najzaoštrenije faze Tršćanskog pitanja. Istog dana došlo je do jugoslovenskih antizapadnih demonstracija u više gradova, a sutradan i do ulaska tenkova Jugoslovenske narodne armije u Zonu B. Sledili su italijanski nemiri u Trstu početkom novembra.⁷³ U kontekstu zaoštrenosti bilateralnih odnosa može se posmatrati i činjenica da je italijansko ministarstvo inostranih poslova tek 14. novembra konačno odgovorilo na jugoslovensku notu o slučaju Kastiljoni uručenu 1. avgusta. Ono je odbilo jugoslovenski zahtev za obustavljanje postupka pravdajući to nezavisnošću sudova i činjenicom da Jugoslavija nije želela da učestvuje u sudskom procesu.⁷⁴

⁷⁰ DA MSP, PA, Italija, 1954, fasc. 37. dos. 1, inv. br. 4378, Zabeleška o razgovoru savetnika Perišića sa advokatom Kastiljonija La Grangeom, 29. decembra 1953. Jugoslavija je, međutim, vrlo brzo odgovorila negativno na ponudu Kastiljonija za formiranje komisije za mirenje. Isto, inv. br. 41171, Zabeleška o razgovoru savetnika Perišića sa advokatom Kastiljonija La Grange 13. januara 1954.

⁷¹ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Dopis Pravnog saveta DSIP-a od 2. novembra 1953.

⁷² Isto.

⁷³ O dešavanjima u vezi sa Trstom tokom jeseni 1953. godine postoji obimna literatura. Izdvajamo samo radove koji govore o pojedinim aspektima krize. Najpotpunije o vojnoj dimenziji spora videti u: Bojan Dimitrijević, Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945–1954, Vojno-politički aspekti* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2009), 89–141. Najnoviji prikaz diplomatskog kolopleta koji je izazvala odluka od 8. oktobra videti u: Federico Tenca Montini, *Trst ne damo! Jugoslavija i Tršćansko pitanje 1945–1954* (Zagreb: Srednja Europa, 2021) 137–156.

⁷⁴ DA MSP, PA, Italija, 1954, fasc. 35, dos. 2, inv. br. 4371, Godišnji izveštaj poslanstva u Rimu za 1953. godinu.

Novu dinamiku u slučaju Kastiljoni dalo je uključivanje u proces bivšeg italijanskog ministra odbrane i jednog od lidera Republikanske partije Italije Randolfa Pačardija (Randolfo Pacciardi), koga je Kastiljoni angažovao kao advokata.⁷⁵ Njegovo angažovanje u slučaj svemu je dalo dodatnu političku težinu, budući da je njegova partija davala spoljnu podršku vladajućoj koaliciji u Italiji, koji je predvodio premijer Mario Šelba (Mario Scelba). Pačardi je krajem februara 1954. zatražio sastanak sa jugoslovenskim poslanikom u Rimu Pavlom Gregorićem. Saopštio mu je kako je o celom slučaju razgovarao sa Zopijem i naveo da ga Beograd može smatrati posrednikom italijanske vlade. U tom svojstvu je i on predložio nagodbu po kojoj bi Kastiljoni bio isplaćen iz reparacija, obrazlažući ovaj predlog političkim razlozima i željom vlade u Rimu da na taj način reši sve diplomatske i političke teškoće koje je prouzrokovao ovaj slučaj.⁷⁶ Sada se već govorilo o iznosu od 325 miliona lira.⁷⁷ Jugoslavija je odbila ovaj, kao i prethodni predlog advokata Kate Kliče de la Granža.

Istovremeno sa ponudom o nagodbi, Pačardi je nastavio da vrši politički pritisak na italijansku vladu ulažući podneske u kojima je optuživao ministra pravde da je pod pritiskom Jugoslavije doneo neustavan dekret o reciprocitetu. Oспорavao je, takođe, važnost jugoslovenske Uredbe o reciprocitetu iz jula 1952. kao neustavne. Pokrenuo je i novinsku kampanju sve u cilju realizovanja predloga o nagodbi koja bi bila izvršena iz reparacija.⁷⁸ Pritisak na italijansku javnost i vladu se pojačao tokom leta, naročito nakon što je Tribunal u Rimu definitivno stavio tačku na ceo proces i naložio italijanskom Ministarstvu finansija da ono u roku od dva meseca isplati Kastiljonija ukoliko to ne učini Jugoslavija.⁷⁹ Jugoslovenska strana, međutim, uporno je ostajala pri stavu da ne priznaje odluke italijanskog suda i vraćala se na predlog o međunarodnoj arbitraži.⁸⁰

Do definitivnog kraja „slučaja Kastiljoni“ došlo je tek početkom 1955. godine. Tome je znatno doprinela i promenjena atmosfera u jugoslovensko-italijanskim odnosima koja je nastupila nakon okončanja Tršćanskog pitanja potpisivanjem Memoranduma o saglasnosti (MOS) oktobra 1954. i s tim u vezi rešavanja pitanja ratnih reparacija.⁸¹ Uz MOS je, naime, bilo priključeno strogo poverljivo pismo u kome je bilo određeno da će Italija isplatiti Jugoslaviji 30 miliona dolara kao preostali iznos ratne štete nastale tokom Drugog svetskog rata. Pismom je bilo precizirano i da će o reparacijama, kao i o svim drugim

⁷⁵ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Stanje u stvari Kastiljoni, 4. jul 1954; G. S. Rossi, *op. cit.*, 222.

⁷⁶ Pačardi je tom prilikom naglasio kako Zopi ima ovlašćenje italijanske vlade da u slučaju nagodbe isplati Kastiljonija na račun reparacija. DA MSP, PA, Italija, 1954, fasc. 37, dos. 2, inv. br. 42444, Zabeleška o razgovoru ministra Gregorića sa bivšim ministrom g. Pacciardi-em 23. februara 1954.

⁷⁷ Navedena suma bila je u vrednosti današnjih oko 5,5 miliona evra.

⁷⁸ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Stanje u stvari Kastiljoni, 4. jul 1954.

⁷⁹ Ovu odluku je potom potvrdio i italijanski Vrhovni kasacioni sud. G. S. Rossi, *op. cit.*, 222.

⁸⁰ DA MSP, PA, Italija, 1954, fasc. 37, dos. 7, inv. br. 411384, Zabeleška o razgovoru savetnika Perišića sa konzulom Cimino-om iz Protokola Italmipa, 21. jul 1954. godine.

⁸¹ O završnoj fazi Tršćanskog pitanja koja je rezultirala potpisivanjem MOS-a videti: F. T. Montini, *n. d.*, 156–180.

otvorenim pitanjima proisteklim iz MOS-a, biti zaključen poseban sporazum u roku od dva meseca.⁸² Usledili su pregovori koji su okončani sporazumom potpisanim u Beogradu 18. decembra 1954. godine.⁸³ Sporazumom su dogovoreni modeli isplate, a prva tranša trebalo je da se ostvari aprila naredne godine. Koristeći ovu okolnost Italijani su izašli i sa definitivnom ponudom za rešavanje slučaja Kastiljoni.

Predlog je Jugoslovenima izložio Pačardi u obliku plana koji je predložio Perišiću 10. februara. Svemu je prethodila izuzetno živa Pačardijeva aktivnost prema italijanskim državnim organima, a izgleda da je presudan bio jedan njegov razgovor sa ministrom finansija Silviom Gavom (Silvio Gava) održan početkom februara.⁸⁴ Ovaj plan je predviđao da italijanska vlada zajedno sa Kastiljonijem utvrdi iznos obeštećenja. Potom bi pismom saopštili vladi u Beogradu da će pored odštete od 30 miliona dolara predviđene sporazumom od 18. decembra platiti i dogovoreni iznos za Kastiljonija. Jugoslovenska vlada je zatim trebalo da pismom prihvati ovaj akt. Na kraju bi Italija isplatila predviđenu sumu Kastiljoniju, a za to bi se iskoristio jugoslovenski račun kod Ufficio italiano dei Cambi (Cambital). Kastiljoni bi zauzvrat odustao od svih sudskih potraživanja.⁸⁵ Po navedenom scenariju Jugoslavija je bila samo formalno uključena u celu stvar, a zapravo se radilo o nagodbi Kastiljonija i italijanske vlade. Kako na ovaj način novčano davanje nije palo na teret Jugoslavije već Italije, u Beogradu su se saglasili sa predloženim planom, uz napomenu da ostaju pri stavu po kome Kastiljoni nema pravo na odštetu i da je presuda italijanskog suda bila pogrešna, te da „isplata ni u kom vidu ne može teretiti Jugoslaviju“.⁸⁶

Tokom marta Perišić je u razgovorima sa zamenikom šefa protokola u Palati Kidi Karlom Ćiminom (Carlo Cimino) dogovorio sve detalje.⁸⁷ Jugosloveni su, poučeni prethodnim iskustvom, do poslednjeg trenutka pokazivali visok nivo opreznosti prema celom dogovoru uz obrazloženje da u odnosu na Kastiljonija moraju imati potpunu sigurnost „da ne bi kasnije izazvao nove neprilike“.⁸⁸ Ceo slučaj je na kraju uspešno završen. Italija je uplatila iznos od 325 miliona lira na jugoslovenski račun kod Cambital-a, a vlada u Beogradu je po-

⁸² Sporazum je predviđao da Italija isplati Jugoslaviji navedenu sumu u obliku „isporuka industrijskih i drugih dobara čija će se porudžbina vršiti u toku perioda od tri godine od dana potpisivanja potrebnog Sporazuma“. AJ, 837, KPR, I-5-b/44-1, Italijanske reparacije i pitanje privredne saradnje sa Italijom.

⁸³ Potpisivanje MOS-a i sporazuma od 18. decembra označilo je početak procesa normalizacije političkih odnosa između dve države. Opširnije u: Saša Mišić, “Normalization of Political Relation between Yugoslavia and Italy after Memorandum of Understandings of 1954”, in: *Serbian-Italian Relations: History and Modern Times*, eds. Srđan Rudić, Antonello Biagini (Belgrade: The Institute of History Belgrade, Sapienza University of Rome, 2015), 261–283.

⁸⁴ G. S. Rossi, *op. cit.*, 224.

⁸⁵ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Izveštaji Državnog sekretarijata od 14. februara 1955.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ O tome u: DA MSP, PA, Italija, 1955, fasc. 27, dos. 6, inv. brojevi 44296, 44297, 44298, 44299, 44300, 44308.

⁸⁸ Isto, inv. br. 44299, Zabeleška o razgovoru savetnika Perišića sa Cimino i zamenikom javnog pravobranioca Tavassi La Greca, 12. marta 1955.

tom taj novac jednom notom stavila na raspolaganje Italijanima. Oni su ga zatim uplatili na račun Kastiljonija. Jugoslavija je, takođe, posebnom izjavom zadržala raniji stav o nepriznavanju bilo kakvog duga prema Kastiljoniju.⁸⁹ Tako se završila saga koja je trajala više od pet godina, a Kastiljoni je mogao da u miru proživi poslednje dve i po godine života.

Zaključak

Slučaj Kamila Kastiljonija je pokazao kakve je gorke plodove Jugoslavija morala da ubira nakon turbulentne 1948. godine. Odsečena od Sovjeta i zemalja lagera na koje se do tada u potpunosti politički i ekonomski oslanjala, okrenula se ka Zapadu tražeći i neformalne kontakte koji su je sa njim mogli spojiti. Kamilo Kastiljoni, koji je morao biti poznat Jugoslovenima još iz međuratnog perioda kada je bio jedan od najmoćnijih poslovnih ljudi srednje Evrope, činio se kao dobar izbor. Naročito zbog svojih veza sa finansijskim krugovima SAD nakon 1945. Mada se državno rukovodstvo u Beogradu vrlo rano odreklo njegovih usluga, Kastiljoni je u svemu video priliku za dobru zaradu. Koristeći se neispunjenim dogovorom oko konoplje, ali i činjenicom da je sporazum o odricanju usluga sklopljen oktobra 1949. sa Bogdanom Crnobrnjom bio neprecizan, tršćanski finansijer je pokrenuo sudski spor pred italijanskim sudovima, koji je i dobio. Sudski proces i izvršenje presude odvijali su se u vreme kada su Italija i Jugoslavija pokušavale da razmrse komplikovan tršćanski čvor, pa je i ceo slučaj Kastiljoni zavisio od stanja u bilateralnim odnosima. Konačno, kada je 1955. godine došlo do rešenja pokazalo se da je Kastiljoni izašao kao pobednik i naplatio traženu sumu. Mada je dobio proces protiv Titove Jugoslavije, kako je o tome izveštavala ondašnja italijanska štampa, novac mu je ipak isplatila italijanska vlada koja je, čini se, bila jedini gubitnik u celom slučaju.

⁸⁹ AJ, 837, KPR, I-5-b/44-2, Izveštaji Državnog sekretarijata za inostrane poslove od 14. aprila 1955. godine.

REFERENCE

- Adamović Ljubiša S., Džon R. Lempji, i Rasel O. Priket. *Američko-jugoslavenski ekonomski odnosi posle Drugog svetskog rata*. Beograd: NIP „Radnička štampa“, 1990.
- Bekić, Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955*. Zagreb: Globus, 1988.
- Castronovo, Valerio. *Dizionario Biografico degli Italiani*, dostupno na adresi: https://www.treccani.it/enciclopedia/camillo-castiglioni_%28Dizionario-Biografico%29/ (pristupljeno 28. 3. 2022).
- Dimitrijević Bojan, i Dragan Bogetić. *Tršćanska kriza 1945–1954, Vojno-politički aspekti*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2009.
- Dimitrijević, Sergije. *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*. Beograd: Nolit, 1958.
- Iacopini, Alessandro. “L’espansione della Banca Commerciale Italiana in Europa orientale durante il fascismo”. *Diacronie. Studi di Storia Contemporanea[Online]*, N 15/3, 2013. (pristupljeno 29. 3. 2022). DOI: 10.4000/diacronie.528
- Latinović, Goran. *Yugoslav-Italian Economic Relations (1918–1941)*. Banja Luka: University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, 2019.
- Milkić, mr Miljan. „Jugoslavija, Italija i Tršćanska kriza 1948–1954”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2012.
- Mišić, Saša. “Normalization of Political Relation between Yugoslavia and Italy after Memorandum of Understandings of 1954”. In: *Serbian-Italian Relations: History and Modern Times*. Eds. Srđan Rudić, Antonello Biagini, 261–283. Belgrade: The Institute of History Belgrade, Sapienza University of Rome, 2015.
- Rossi, Giani Scipione. *Lo “squalo” e le leggi razziali. Vita spericolata di Camillo Castiglioni*. Roma: Rubettino Editore, 2017.
- Schlüter, Reinhard. *Der Haifisch, Austieg and Fall des Camillo Castiglioni*. Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2015.
- Stanciu, Laura. “Italian multinational banking in interwar east central Europe”. *Financial History Review*, 7, (2000), 53–56. DOI: 10.1017/S0968565000000032
- Stiefel, Dieter. *Camillo Castiglioni oder Die Metaphysik der Haifische*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2012. DOI: 10.7767/boehlau.9783205792178
- Tenca Montini, Federico. *Trst ne damo! Jugoslavija i Tršćansko pitanje 1945–1954*. Zagreb: Srednja Europa, 2021.

SAŠA MIŠIĆ, PhD, Associate Professor
Faculty of Political Sciences, University of Belgrade
Belgrade, Republic of Serbia
sasa.misic@fpm.bg.ac.rs

SOCIALIST YUGOSLAVIA AND CAMILLO CASTIGLIONI

Summary

After the breakup of relations with the Soviet Union and its satellites in 1948, Yugoslavia began to turn to Western countries, seeking not only formal but also informal ties for connecting with them, especially in the economic field. Italian financier Camillo Castiglioni seemed like a good choice for the role of unofficial mediator, especially because of the contacts he had with US financial circles. During 1949, the Yugoslavs hired him as an informal mediator for negotiations with the Export-Import Bank of the United States, in order to obtain a loan from this banking institution. An agreement was signed with him, in which he was promised an adequate reward for mediation. Since at the same time the official representatives of Yugoslavia and the United States were involved in the loan negotiations, and because of the indignation of the Americans over Castiglioni's role, Belgrade quickly gave up his services. For his engagement, Castiglioni received compensation from Yugoslavia in the form of money and goods (hemp), which referred only to the costs of mediation, but did not include the promised commission. Taking advantage of the fact that he could not get the promised amount of money from the sale of hemp, Castiglioni initiated a lawsuit against Yugoslavia in an Italian court in 1951 and demanded that he be paid the difference in money, and also the amount of the promised commission. Although the court ruled in his favor that same year, Yugoslavia did not recognize the court's decision. The next few years passed on the one hand in Castiglioni's efforts to execute the court verdict and collect the claims, and on the other hand in the attempts of state officials in Belgrade and Rome to find a compromise solution that would satisfy the Yugoslavs. This included offers for a settlement, proposals for arbitration of an international court, and the like. The trial and the execution of the verdict took place at a time when Italy and Yugoslavia were trying to unravel the complicated knot of Trieste, so the Castiglioni case was also influenced by the situation in bilateral relations. Finally, in 1955, Castiglioni managed to collect the requested amount, which was paid off by the Italian state as a part of a broader Yugoslav-Italian agreement on war reparations.

KEYWORDS: Yugoslavia, Camillo Castiglioni, United States, Italy, Export-Import Bank, Loan, Litigation, Unsettled Claims